

KS. ADAM ROMEJKO

TEORIA MIMETYCZNA Z PERSPEKTYWY TEOLOGII FUNDAMENTALNEJ

WSTĘP

W 2014 roku autorowi niniejszego opracowania powierzono prowadzenie wykładów z teologii fundamentalnej w Gdańskim Seminarium Duchownym. Stało się to sposobnością do przybliżenia klerykom osoby i myśli René Girarda (1923–2015), francusko-amerykańskiego literaturoznawcy i antropologa, m.in. poprzez zobowiązanie ich do lektury wybranych opracowań jego autorstwa. Idee Girardowskie są przydatne uprawiającym teologię fundamentalną, gdyż z jednej strony stanowią one intelektualne wsparcie dla działań apologetycznych, których głównym celem jest ukazanie chrześcijaństwa jako wiarygodnego, a więc mającego rację bytu we współczesnym świecie, z drugiej – wspomagają prowadzenie dialogu z tymi, którzy mają otwarte umysły i serca na rzeczową dyskusję.

W artykule zaprezentowano podstawy teorii mimetycznej oraz jej użyteczność w teologii fundamentalnej – w działalności apologetycznej, a także jako sposobność do dyskusji z osobami mniej lub bardziej zdystansowanymi wobec chrześcijaństwa.

1. GŁÓWNE ZAŁOŻENIA TEORII MIMETYCZNEJ

Ponieważ René Girard chętnie postrzega człowieka jako istotę naśladowającą, jego naukowa hipoteza określana jest mianem *teorii mimetycznej* (gr. *mimesis* – naśladowanie). Pracując nad swą koncepcją, rozpoczął od analizy

Ks. dr hab. ADAM ROMEJKO, prof. UG – Instytut Politologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego; adres do korespondencji: ul. Jana Bażyńskiego 4, 80-309 Gdańsk; e-mail: adam.romejko@ug.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8513-2955>

dział literackich (powieści), następnie przeszedł do opracowań etnologów XIX i XX wieku, a zakończył na interpretacji Biblii. Powyższe fazy badawcze odbijają się w trzech opracowaniach książkowych: *Prawda powieściowa i kłamstwo romantyczne* (1961), *Sacrum i przemoc* (1972) i *Rzeczy ukryte od założenia świata* (1978). W *Prawdzie powieściowej...* Girard prezentuje prowadzący do międzyludzkiej rywalizacji mimetyzm, w *Sacrum i przemoc* będący podstawą społecznej jedności mechanizm kozła ofiarnego, a w *Rzeczach ukrytych...* Biblię, w ramach której ukazano prawdę o mechanizmie kozła ofiarnego.

Girard zwraca uwagę na negatywne skutki naśladownictwa, to jest konfliktogenność. Tłumaczy, że oparte na *mimesis* pragnienie (pożądanie) nie powinno być rozumiane w sensie czegoś niezwyklego czy też perwersyjnej żądzy, lecz należy w nim widzieć pragnienie jako takie¹. Naśladowanie czyjś pragnienia prowadzi do ambiwalencji – naśladowany *inny* jest nie tylko *wzorem*, lecz także pragnącym tego samego *rywalem*. Powyższą relację Girard oddaje za pomocą trójkątnego schematu (stąd *pragnienie trójkątne*), którego wierzchołki stanowią: 1. podmiot pragnienia; 2. pośrednik; 3. Przedmiot pragnienia². Trójkąt ten ujawnia się w międzyludzkich relacjach, lecz w różnych konfiguracjach – zmieniają się ci, którzy tworzą jego wierzchołki, natomiast sam trójkątny układ, jako zasada, pozostaje³.

Podmiot pragnienia, reinterpreterując swe spojrzenie na naśladowany wzór, dochodzi do przekonania, że jego pragnienie jest wcześniejsze, co przekłada się na wzrost napięcia i w efekcie na rywalizację. Uwikłanie w eskalujący konflikt wielu jednostek prowadzi do wybuchu *kryzysu mimetycznego*, który po łacinie można oddać jako *bellum omnium contra omnes* (wojna wszystkich ze wszystkimi)⁴.

Według hipotezy Girarda w społecznościach archaicznych, którym brakowało instytucji sądowniczej prewencji zdolnej do postawienia granicy przemocy poprzez „upaństwowioną zemstę”, kryzys mimetyczny wiódł do unicestwienia dobrze funkcjonującej do tej pory grupy⁵. Nie była to jednak

¹ René Girard, *Widziałem szatana spadającego z nieba jak błyskawica*, tłum. Ewa Burska (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2002), 20.

² Por. Maria Korusiewicz, *Geometrie kultury według René Girarda* (Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2015), 36.

³ Por. René Girard, *Prawda powieściowa i kłamstwo romantyczne*, tłum. Karolina Kot (Warszawa: Wydawnictwo KR, 2001), 100.

⁴ Por. Thomas Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Czesław Znamierowski (Warszawa: Fundacja Aletheia, 2005), 206–207.

⁵ René Girard, *Sacrum i przemoc*, tłum. Maria i Jacek Plecińscy (Poznań: Brama – Książnica Włoczęgów i Uczonych, 1993), 21.

sytuacja bez wyjścia, gdyż udało się wypracować specyficzny system przeciwdziałania – nie poprzez odrzucenie przemocy, lecz poprzez jej kontrolę za pomocą niej samej w ramach ofiarniczego rytuału⁶.

Girard zwraca uwagę, że mimetyzm działa nie tylko w odniesieniu do ludzkiego pragnienia, lecz naśladowana może być także agresja. Zakłada, że w czasie eskalującego konfliktu za jednostkowym aktem przemocy przeciwko przypadkowej ofierze podąża grupowe naśladownictwo, które prowadzi do doświadczenia „cudu” w postaci przejścia od chaosu do zgody zjednoczonego w przemocy kolektywu. Efektem tego doświadczenia jest nowe spojrzenie na ofiarę (*sakralizacja*). Ponieważ panował chaos, a jej zabicie przywróciło pokój, to ona była jego źródłem. Skoro jej śmierć przywróciła porządek, to nie jest ona więcej źródłem przekleństwa, lecz – jako posiadająca „boskie” moce – źródłem błogosławieństwa. To pierwsze kolektywne morderstwo Girard określa mianem *mordu (mechanizmu) założycielskiego*⁷.

Obok czasowego zażegnania kryzysu, efektem mordu założycielskiego jest swoista wiedza odnosząca się do ewentualnego konfliktu – wystarczy kolektywnie powtórzyć przemoc wobec ofiary. Różnica polega na braku spontaniczności i na uporządkowaniu przemocy w ramach rytuału. Z biegiem czasu ujawniają się osoby, które czuwają nad jego przebiegiem – kapłani, szamani, czarownicy⁸. Także ofiary nie są wybierane przypadkowo. To osoby (grupy osób), z których śmiercią nie wiąże się niebezpieczeństwo odpłaty ze strony bliskich. Przede wszystkim chodzi o szeroki margines naczynych fizyczną i społeczną słabością w postaci kalek, cudzoziemców, biedaków, sierot, wdów itd. W czasie silnego przesilenia kozłem ofiarnym mogą stać się przedstawiciele wąskiego marginesu – politycznej i ekonomicznej elity⁹.

Zdaniem Girarda ważnym świadectwem rozumienia ofiarniczej przemocy są mity. Ponieważ w nich ofiara zawsze jest winna, można potraktować je jako rodzaj „teologicznego” uzasadnienia porządku społecznego, bazującego na ofiarniczym rytuale. Nawet będąca obiektem przemocy ofiara afirmuje

⁶ Tamże, 24.

⁷ Por. René Girard, *Dawna droga, którą kroczyli ludzie niegodziwi*, tłum. Mirosława Goszczyńska (Warszawa: Spacja, 1992), 87; tenże, *Kozioł ofiarny*, tłum. Mirosława Goszczyńska (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1987), 168; tenże, „Rzeczy ukryte od założenia świata”, *Literatura na Świecie* nr 12 (1983): 126–127, 135; tenże, *Widziałem szatana*, 97–98.

⁸ Por. Girard, *Sacrum i przemoc*, 133; tenże, *Oedipus Unbound. Selected Writings on Rivalry and Desire* (Stanford: Stanford University Press, 2004), 102.

⁹ Por. Girard, *Dawna droga*, 8–9; tenże, *Kozioł ofiarny*, 32–33.

w nich swój los, dzięki czemu mamy do czynienia z pełną jednomyślnością – prześladowców i ofiary¹⁰.

Girard wskazuje, że nie wszyscy przyjmowali bezkrytycznie przesłanie mitów. Przywołuje greckich tragików, w tym Sofoklesa (496–406), który w pierwszej części tragedii *Edyp król* najpierw prezentuje uwikłanie bohaterów w polityczny spisek, którego celem jest przejęcie władzy, a następnie jednak powraca do narracji typowej dla mitu o Edypie¹¹.

Ukazanie prawdy o mechanizmie kozła ofiarnego dokonane zostało przez autorów biblijnych. Girard, sygnalizując podobieństwo pomiędzy mitami i tekstami biblijnymi, wskazuje na odmienne przesłanie w nich zawarte. Ofiara z mitów zawsze jest winna panującemu niepokojowi, w tekstach biblijnych zaś winni są jej prześladowcy. Warto zwrócić uwagę na dwa mity i ich biblijne odpowiedniki: 1. mit o Romulusie i Remusie oraz opowiadanie o Kainie i Ablu; 2. mit o Edypie oraz opowiadanie o Józefie sprzedanym przez braci do Egiptu. Treścią pierwszego jest powstanie miasta Rzymu, postrzeganego jako kwintesencja cywilizacji. Dokonaną przez Romulusa zbrodnię usprawiedliwiono, a on sam w stosownym czasie został ubóstwiony. W inny sposób oceniony został czyn Kaina, który pozostał pospolitym przestępcą. Jednocześnie dokonane przez niego morderstwo stoi – podobnie jak w przypadku Romulusa – u podstawy cywilizacji w postaci założonego miasta (por. Rdz 4,17).

Edyp i Józef to „imigranci sukcesu”. W czasie kryzysu (zaraza) pierwszego oskarżono o nieczne uczynki (ojcóbójstwo, ożenek z matką), które ściągnęły bożą karę. Przyznając się do winy, Edyp zdołał załagodzić gniew bogów. Odmienne ukazywany jest Józef, który nieustannie podkreśla swą niewinność, a Egipt ratuje przed kryzysem (głód), podejmując mądre decyzje.

Motyw niewinnej ofiary, która poddana jest kolektywnemu prześladowaniu, można dostrzec w innych tekstach starotestamentowych, przede wszystkim w Psalmach oraz w Izajaszowych czterech Pieśniach o Słudze Jahwe¹². Z najintensywniejszą demaskacją mechanizmu kozła ofiarnego mamy do czynienia w tekstach nowotestamentowych, które – jak zaznacza Girard – bazują na Starym Testamencie, a jednocześnie go uzupełniają¹³. W Nowym Testamencie na szczególną uwagę zasługują: opis męki Jezusa,

¹⁰ Girard, *Dawna droga*, 103–104.

¹¹ Por. Girard, *Sacrum i przemoc*, 103; tenże, *Kozioł ofiarny*, 41.

¹² Por. Adam Romejko, „Dramat zbawienia – Raymunda Schwagera teologiczna recepcja i transformacja teorii mimetycznej”, *Studia Gdańskie* 21 (2007): 178–179.

¹³ Girard, *Kozioł ofiarny*, 152.

Jego krytyka uczonych w Piśmie i faryzeuszy, przypowieści, opis męczeństwa św. Szczepana oraz List do Hebrajczyków¹⁴.

2. APOLOGIA CHRZEŚCIJAŃSTWA

Podjmując obecną w myśli René Girarda kwestię apologii chrześcijaństwa, można wskazać na wydaną w 1999 roku książkę *Widziałem szatana spadającego z nieba jak błyskawica*. W języku niemieckim opatrzone ją pod tytułem *Krytyczna apologia chrześcijaństwa (Eine kritische Apologie des Christentums)*. Sam Girard spogląda na swe dzieło z apologetycznej perspektywy, gdy stwierdza:

W ostatecznym rozrachunku niniejsza książka okazuje się – jak to się kiedyś miało – *apologią* chrześcijaństwa. Nie mam zamiaru tego ukrywać. Wręcz przeciwnie, kładę nacisk na ten aspekt. Oczywiście, że ta ‘antropologiczna’ obrona chrześcijaństwa nie ma nic wspólnego z dawnymi ‘dowodami na istnienie Boga’ ani z ‘argumentem ontologicznym’, ani z ‘egzystencjalnym’ drzeniem, które na krótko wstrząsnęło duchową biernością XX wieku. Każda z tych rzeczy po kolei jest wspianała, lecz z chrześcijańskiego punktu widzenia mają one tę wielką niedogodność, że nic je nie łączy z Krzyżem, są bardziej deistyczne niż specyficznie chrześcijańskie¹⁵.

W opracowaniu *Widziałem szatana...* Girard przybliżył najpierw biblijną naukę o przemocach, następnie zanalizował mity, a na koniec odniósł się do osoby Jezusa Chrystusa. Krytykuje zarzut, że chrześcijaństwo jest religią jedną z wielu, a co za tym idzie – nie ma w nim nic unikatowego¹⁶, a jednocześnie nie godzi się, aby poszczególne religie traktować jako zamknięte systemy, które ze sobą nie mają nic wspólnego¹⁷.

Girard dostrzega analogie pomiędzy chrześcijaństwem i innymi religiami, artykułując jednocześnie, że ujawniają się istotne różnice w odniesieniu do rzeczywistości ofiary. Chrześcijaństwo opowiada się za ofiarami ludzkiej przemocy, za *kozłami ofiarnymi*, wokół których gromadzą się niechęć

¹⁴ Adam Romejko, „Lecz ja wiem: Wybawca mój żyje” (Hi 19,25). Idea ofiary w myśli René Girarda”, *Studia Gdańskie* 21 (2007): 69–74.

¹⁵ Girard, *Widziałem szatana*, 15.

¹⁶ Tamże, 8.

¹⁷ Tamże, 10.

stanowi podstawę instytucjonalnego ładu¹⁸. Ma świadomość, że problematyczne może okazać się dotarcie do rzeczywistości, która jest zasłaniana przez mityczną narrację¹⁹. Pisarze biblijni zauważali odbijający się w ludzkim zachowaniu mimetyzm, który wzmacnia ludzkie pragnienie i prowadzi do konfliktu. Stąd podjęta przez nich próba zatrzymania tego negatywnego zjawiska, której syntezę stanowi Dekalog, zwłaszcza zaś jego (w biblijnej wersji) ostatnie przykazanie, zawierające zakaz bazującego na mimetyzmie pragnienia jako takiego (por. Wj 20,17; Pwt 5,21). Oceniając to przedsięwzięcie, Girard pisze o *rewolucji kopernikańskiej*, której celem jest zatrzymanie przemocy poprzez odrzucenie pożądanego²⁰. Osobą pokazującą celowość takiego działania jest Jezus Chrystus, który zaprasza do naśladowania Go poprzez rezygnację z własnych pragnień na rzecz pełnienia woli Ojca²¹.

Analizując ludzki mimetyzm, Girard dochodzi do przekonania, że odsłonięcie prawdy o mechanizmie kozła ofiarnego doprowadzi do jego rozbrojenia. Później zdystansował się wobec tej opinii, podkreślając, że ludzie preferują mechanizm kozła ofiarnego, który jawi się im jako wysoce skuteczny, a co za tym idzie – atrakcyjny. Ta pesymistyczna perspektywa odbija się w opublikowanej w 2008 roku ostatniej książce Girarda pt. *Apokalipsa tu i teraz. Rozmawiał Benoît Chantre*.

Opracowanie stanowi mimetyczną interpretację relacji pomiędzy rywalizującymi europejskimi potęgami, tj. Francją i Niemcami (Prusami). Girard wskazuje na mimetyzm XIX-wiecznych Niemców, którzy na wzór Napoleońskiej Francji podjęli się budowy zjednoczonego państwa. Z jednej strony podziwiano Napoleona za polityczną i militarną zręczność, którą próbowano naśladować, z drugiej artykułowano wobec niego nienawiść²². Jednocząca europejskie państwa niechęć wobec Napoleona potwierdziła, że archaiczny mechanizm kozła ofiarnego obecny w naznaczonym przemocą kolektywie wciąż działa²³.

Powyższy fenomen, lecz na globalną skalę, można dostrzec w czasach nowożytnych w stosunku do Kościoła katolickiego i utożsamianego z nim państwa. Do jednoczącej funkcji *antyryzymskiego resentymetu* nawiązywał francuski filozof, pisarz i dyplomata Joseph Marie de Maistre. W apologii

¹⁸ Tamże, 13.

¹⁹ Tamże

²⁰ Tamże, 22, 24.

²¹ Tamże, 26.

²² Por. tamże, 79–80.

²³ Tamże, 141–142.

pt. *O Papieżu*, którą opublikowano w 1819 roku, wskazał na dwa interesujące zjawiska – gotowość protestantów do uprzejmej dyskusji z reprezentantami innych wyznań, z wyjątkiem katolików, oraz jednoczący wpływ antypapieskości²⁴.

W opracowaniu *Apokalipsa...* Girard przywołuje wykład, który Benedykt XVI wygłosił we wrześniu 2006 roku na uniwersytecie w Ratyźbonie²⁵. Podkreśla, że krytycy papieskiego wystąpienia nie dotarli do jego sedna, tj. błagania o rozsądek. Papież przestrzegał w nim, że eskalowanie konfliktu rozumu z religią przełoży się na wojnę religii z rozumem²⁶. Stwierdził: „Ów papież, uważany za reakcyjnego, zachowuje się jak obrońca rozumu. Fascynuje mnie to, że ktoś rozważa to jako paradoks: jak gdyby katolicyzm nie był ze swej istoty racjonalny! [...] Rzeczywiście można powiedzieć, że Benedykt XVI jest ‘ostatnim europejskim papieżem’”²⁷.

Korzystając z intuicji Girardowskich, warto spojrzeć na osobę papieża Franciszka. Podczas gdy Benedykt XVI, na wzór starotestamentowego Józefa i Hioba, próbował odpierać zarzuty stawiane jemu oraz Kościołowi, któremu przewodził, Franciszek decyduje się na odmienną taktykę. Uznaje zasadność oskarżeń, wskazując jednocześnie, że winni są inni. Dzięki temu dość szybko – jako „fajny papież w nefajnym Kościele”²⁸ – zyskał popularność, przede wszystkim w środowiskach dotychczas nastawionych do Kościoła i papieża sceptycznie, a nawet wrogo. Franciszek kieruje niechęć zwłaszcza w stronę katolickich duchownych, którą określa mianem walki z *klerykalizmem*. Jej adresatem jest szerokie spektrum osób – zaczynając od kleryków, a kończąc na urzędnikach Kurii Rzymskiej²⁹. W polskim Kościele postulaty Franciszka spotkały się z reakcją mimetyczną – równie chętnie

²⁴ Por. Joseph de Maistre, *O Papieżu*, tłum. Julian Miłkowski (Warszawa–Ząbki: Apostolicum Wydawnictwo Księży Pallottynów, 2008), 70, 455–456, 517–518.

²⁵ Wykład zatytułowano „O wierze, rozumie i uniwersytecie”; zob. Benedykt XVI, *Poznanie prawdy. Wykłady papieskie* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2017), 25–53.

²⁶ René Girard, *Apokalipsa tu i teraz. Rozmawiał Benoît Chantre*, tłum. Cezary Zalewski (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2018), 334.

²⁷ Tamże, 289.

²⁸ Określenie za Krzysztofem Tomasikiem, dziennikarzem Katolickiej Agencji Informacyjnej; zob. Robert Adamczyk i Tomasz Królak, „Włocławek”, *Wiadomości KAI* 20 (2014): 17.

²⁹ Por. Franciszek, *Chciałbym Kościoła ubogiego dla ubogich* (Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna – Kraków: Wydawnictwo M, 2013), 78–80; „Franciszek: dwór jest trądem papieża”, *Wiadomości KAI* 41 (2013): 30; „Piętnaście chorób kurii”, *Wiadomości KAI* 1 (2015): 18–19; Franciszek, *Siła powołania. O życiu konsekrowanym i poprawie relacji w Kościele*, tłum. Agnieszka Fijałkowska-Żydok (Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech, 2018), 92–93, 103–104; „List papieża Franciszka do ludu Bożego”, *Wiadomości KAI* 35 (2018): 21.

wskazywano, że głównym problemem jest klerykalizm, który jednak – inaczej niż papież – odnoszono przede wszystkim do duchowieństwa funkcjonującego w przestrzeni parafialnej³⁰.

3. DIALOG ZE WSPÓŁCZESNYM ŚWIATEM

Wokół teorii mimetycznej wykrystalizowała się międzynarodowa społeczność uczonych-girardystów z jej instytucjonalnym wyrazem w postaci powstałego w 1991 roku Colloquium on Violence and Religion (Kolokwium na temat Przemocy i Religii, COV&R). W jego ramach wydano w 2009 roku zbiór tekstów przedstawicieli różnych dziedzin nauki na temat wpływu, jaki myśl René Girarda wywarła na ich pracę naukową oraz życie osobiste³¹.

Pomimo że dla Girarda ważnym punktem odniesienia jest chrześcijaństwo, jego teorią zajmują się wyznawcy innych religii. Sandor Goodhart, jeden z redaktorów powyższego opracowania, stwierdził, że na jego życie najbardziej wpłynęło pięć osób, w tym Girard. Wszyscy byli katolikami i żaden nie próbował nawrócić go z judaizmu na chrześcijaństwo, intelektualne zaś spotkanie z Girardem stało się dla niego sposobnością do głębszego poznania religii i myślicieli żydowskich³². Holenderska uczona Sonja Pos chwali Girarda, że dzięki niemu na nowo przemyślała problem Holokaustu, który dotknął również jej rodzinę. Szczegółne wrażenie wywarła na niej lektura książki *Kozioł ofiarny*, a w niej kwestia niesprawiedliwego przypisania Żydom winy za nieszczęścia innych ludzi³³.

Osobą, która stosuje myśl Girardowską w refleksji nad zjawiskami politycznymi, jest Richard Joseph Golsan. Wspomina, że w latach 80. XX wieku

³⁰ Por. „Nowa ewangelizacja wymaga nowego języka, nowych form i nowego zapału. Rozmowa z biskupem elbląskim Jackiem Jezierskim”, *Wiadomości KAI* 31–32 (2014): 14–15; Waldemar Wesołowski, „Legnica”, *Wiadomości KAI* 19 (2015): 18; „«Serce bez granic» dla dr Heleny Pyz – misjonarki z Indii”, *Wiadomości KAI* 22 (2015): 4; Stanisław Budzik, „Księża na Księżyc? Wprowadzenie”, w: *RYSopsis kapłana. Wizerunek księdza w kulturze polskiej w XXI wieku*, red. Łukasz Janicki (Lublin: Gaudium, 2018), 8; „Kard. Krajewski o pedofilii: życzylibym wszystkim, aby tak zajęli się tym problemem, jak Kościół”, *Wiadomości KAI* 35 (2018): 22; Elżbieta Grzybowska, „Płock”, *Wiadomości KAI* 44 (2018): 16; Piotr Libera, „«Do moich braci Kapłanów». List Biskupa Płockiego”, *Okólnik Kurii Diecezjalnej Płockiej* 8 (2019): 45–46.

³¹ *For René Girard. Essays in Friendship and in Truth*, red. Sandor Goodhart i in. (East Lansing: Michigan State University Press, 2009).

³² Sandor Goodhart, „Literature, Myth, and Prophecy: Encountering René Girard”, w: *For René Girard*, 93.

³³ Sonja Pos, „The Way to More Insight and Personal Freedom”, w: *For René Girard*, 140–145.

porzucił badania literaturoznawcze na rzecz historycznych i politologicznych, przede wszystkim zaś zagadnienia faszyzmu i jego wpływu na Europę. Odnosząc się do socjalnej, politycznej i kulturalnej dynamiki faszyzmu, zaznacza, że teoria mimetyczna jest narzędziem, dzięki któremu można zaprezentować jego istotę³⁴.

Ważną kwestią obecną we współczesnej narracji politycznej jest ta, którą zbiorczo określa się mianem *gender*. Z perspektywy mimetycznej analizuje ją amerykańska religioznawczyni Martha Reineke. Wspomina, że szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego kobiety często stają się ofiarami przemocy, zetknęła się z publikacją Girarda *Koziół ofiarny*, w której zainteresowała ją opinia, że to nie społeczna różnica, lecz ich brak sprzyja konfliktowi³⁵.

Co roku w ramach COV&R organizuje się sympozjum, gromadzące uczestników z całego świata, przede wszystkim z Europy i USA. To, które odbyło się w 2019 roku w Innsbrucku (Austria), poświęcono zagadnieniu migracji³⁶. Jednym z ciekawszych był referat wygłoszony przez Kirstin Breitenfellner, pochodzącą z Wiednia dziennikarkę, zawodowo związaną tygodnikiem *Falter*³⁷. Zatytułowano go „How can we talk about victims in the media?” („Jak możemy mówić o ofiarach w mediach?”)³⁸.

Breitenfellner odnosi się do wyraźnie obecnej w przekazie medialnym rzeczywistości ofiary. Mówi się o ofiarach wojny, przestępstw, ekonomii, polityki, klęsk żywiołowych, chorób, przede wszystkim zaś o ofiarach wykorzystania, dyskryminacji, poniżania i zniewagi. Akcentuje oddziaływanie ofiary na życie społeczne – ona nadaje sens tym, którzy się nad nią pochylają, prowadząc ich do duchowego oczyszczenia (*katharsis*). Dzięki ofierze możliwe jest zjednoczenie hedonistycznego, konsumpcjonistycznego społeczeństwa, w którym nie wiadomo, co jest złe, a co dobre, w którym nie ma wspólnych wartości i za takimi się nie tęskni. Ofiara staje się dla niego ważnym punktem orientacyjnym.

³⁴ Richard Joseph Golsan, „For René Girard: In Appreciation”, w: *For René Girard*, 201-202.

³⁵ Martha Reineke, „Sacrifice and Sexual Difference: Insights and Challenges in the Work of René Girard”, w: *For René Girard*, 247-255.

³⁶ „Imagining the Other. Theo-Political Challenges in an Age of Migration”, dostęp 24.09.2019, <https://www.uibk.ac.at/congress/imagining-the-other/#top>.

³⁷ „Kirstin Breitenfellner”, dostęp 22.01.2022, <https://www.kirstinbreitenfellner.at/>; „Kirstin Breitenfellner”, dostęp 22.01.2022, <https://www.falter.at/zeitung/autoren/kirstin-breitenfellner>.

³⁸ Korzystam z niemieckiej (oryginalnej) wersji tekstu pt. *Das Opfer in den Medien oder Wie können wir in den Medien über Opfer reden?*, którą otrzymałem drogą elektroniczną od Kirstin Breitenfellner 24 września 2019.

Breitenfellner zauważa, że obecnie coraz więcej osób przedstawia się jako ofiary, ponieważ – inaczej niż w przeszłości – bycie ofiarą nie jest postrzegane jako coś hańbiącego, lecz nobilitującego. Stało się to modne, gdyż to przyciąga tych, którzy biją się o możliwość oskarżenia wszystkich – sprawców, społeczeństwa, wreszcie samych siebie. Wielu chce działać w imieniu ofiary, i to w sytuacji, gdy ona tego nie chce, gdyż pragnie zapomnieć o cierpieniu. Przekłada się to na ponowne wiktyimizowanie ofiary, tj. czynienie jej kozłem ofiarnym, oraz na intensywną wiktyimizację sprawców w postaci kolektywnego polowania na nich. Ponieważ dąży się do jak najszybszego osądu, odrzuca się – jako obrzydliwą – zasadę domniemanej niewinności.

Breitenfellner akcentuje, że powyższa postawa charakteryzuje współczesnych dziennikarzy, którym nie zależy na dobru ofiary, lecz na wzroście zainteresowania opinii publicznej mediami, dla których pracują, a co za tym idzie – na osobistym uznaniu. Nie ma większego znaczenia to, czy ofiara i sprawca są nimi w rzeczywistości. Wystarczy, że uznano ich za takich w ramach kolejnego, sprawnie odsłoniętego skandalu.

Odnosząc się do swego środowiska pracy, Breitenfellner wskazała na pewien paradoks. Redakcja tygodnika *Falter*, eksponując swą lewicowość, prezentuje siebie jako głos wszelkich ofiar, a jednocześnie nie zależy jej na prawdzie o tym, kto faktycznie jest prześladowany, a kto nie. Dlaczego? Dokonano już ofiarniczej selekcji i dlatego dalsze dyskusje są zbędne. Breitenfellner stwierdza: „Niejasności nie cieszą. Cieszy możnaść oskarżenia i dlatego winny musi się znaleźć” (niem. „Unklarheiten machen keinen Spaß. Beschuldigen macht Spaß, deswegen muss es auch einen Schuldigen geben”)³⁹.

Czy można zapobiec kreowaniu medialnych kozłów ofiarnych? Zdaniem Breitenfellner niezbędne są działania mające na celu ukazanie prawdy o funkcjonowaniu mechanizmu kozła ofiarnego we współczesnych mediach. Podkreślając za Girardem, iż istotne znaczenie ma nieświadomość zachodzącego procesu, dodaje, że trzeba wyrażać się w sposób racjonalny, pamiętając o historii, bez manipulowania, wrzucania do jednego worka, bez wzajemnego oskarżania się, ale także bez nieuzasadnionego adorowania ofiar albo sprawców.

³⁹ Kirstin Breitenfellner, *Wir Opfer. Warum der Sündenbock unsere Kultur bestimmt* (München: Diederichs, 2013), 187–188.

ZAKOŃCZENIE

Na ludzkie pragnienie wpływa nie tylko wartość spraw, do których się dąży, lecz przede wszystkim naśladowane – do czego nawiązuje René Girard w wypracowanej przez siebie teorii mimetycznej – pragnienie innych. Powiązanie ludzkiego pragnienia z naśladownictwem z jednej strony prowadzi do konfliktu, z drugiej – przed nim chroni za sprawą rytuału ofiarniczego, dla którego funkcjonowania znaczenie ma mistyfikacja w postaci przekonania o winie (w rzeczywistości niewinnej) ofiary, które połączone jest z wiarą w słuszny gniew posługującego się przemocą kolektywu. Już w starożytności można dostrzec próby odsłonięcia bazującej na mechanizmie kozła ofiarnego jednoczącej ludzką zbiorowość przemoc. Działania te zakończyły się sukcesem w przestrzeni biblijnej. Zwracając na nią uwagę, Girard był przekonany, że ukazanie prawdy o mechanizmie kozła ofiarnego przyniesie jego osłabienie i klęskę. W rzeczywistości ludzie nie chcieli i nadal nie chcą poznać prawdy o kozle ofiarnym, ponieważ jest on najskuteczniejszym narzędziem transformującym wrogów w przyjaciół. Współcześnie Kościół katolicki z jego centrum w postaci papieża stanowi chętnie wiktyimizowaną zbiorowość i nie ma znaczenia, czy jest to postępowanie uzasadnione, czy nie, gdyż winny czym prędzej musi się znaleźć, ponieważ nikt nie lubi niejasności.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, Robert i Tomasz Królak. „Włocławek”. *Wiadomości KAI* 20 (2014): 17.
- Benedykt XVI. *Poznanie prawdy. Wykłady papieskie*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2017.
- Breitenfellner, Kirstin. „Das Opfer in den Medien oder Wie können wir in den Medien über Opfer reden?” (tekst przysłany drogą elektroniczną przez Kirstin Breitenfellner 24 września 2019).
- Breitenfellner, Kirstin. *Wir Opfer. Warum der Sündenbock unsere Kultur bestimmt*. München: Diederichs, 2013.
- Budzik, Stanisław. „Księża na Księżyc? Wprowadzenie”. W: *RYSopis kapłana. Wizerunek księdza w kulturze polskiej w XXI wieku*, red. Łukasz Janicki, 5–11. Lublin: Gaudium, 2018.
- De Maistre, Joseph. *O Papieżu*. Tłum. Julian Miłkowski. Warszawa–Ząbki: Apostolicum Wydawnictwo Księży Pallottynów, 2008.
- For René Girard. Essays in Friendship and in Truth*, red. Sandor Goodhart i in. East Lansing: Michigan State University Press, 2009.
- Franciszek. *Chciałbym Kościoła ubogiego dla ubogich*. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna – Kraków: Wydawnictwo M, 2013.

- Franciszek. *Siła powołania. O życiu konsekrowanym i poprawie relacji w Kościele*. Tłum. Agnieszka Fijałkowska-Żydok. Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech, 2018.
- „Franciszek: dwór jest trędem papieżstwa”. *Wiadomości KAI* 41 (2013): 30.
- Girard, René. „Rzeczy ukryte od założenia świata”. *Literatura na Świecie* nr 12(1983): 74–182.
- Girard, René. *Apokalipsa tu i teraz. Rozmawiał Benoît Chantre*. Tłum. Cezary Zalewski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2018.
- Girard, René. *Dawna droga, którą kroczyli ludzie niegodziwi*. Tłum. Mirosława Goszczyńska. Warszawa: Spacja, 1992.
- Girard, René. *Ich sah den Satan vom Himmel fallen wie einen Blitz. Eine kritische Apologie des Christentums*. Tłum. Elisabeth Mainberger-Ruh. München: Carl Hanser Verlag, 2002.
- Girard, René. *Kozioł ofiarny*. Tłum. Mirosława Goszczyńska. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1987.
- Girard, René. *Oedipus Unbound. Selected Writings on Rivalry and Desire*. Stanford: Stanford University Press, 2004.
- Girard, René. *Prawda powieściowa i kłamstwo romantyczne*. Tłum. Karolina Kot. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2001.
- Girard, René. *Sacrum i przemoc*. Tłum. Maria i Jacek Plecińscy. Poznań: Brama – Książnica Włoczęgów i Uczonych, 1993.
- Girard, René. *Widziałem szatana spadającego z nieba jak błyskawica*. Tłum. Ewa Burska. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2002.
- Golsan, Richard Joseph. „For René Girard: In Appreciation”. W: *For René Girard. Essays in Friendship and in Truth*, red. Sandor Goodhart i in., 199–209. East Lansing: Michigan State University Press, 2009.
- Goodhart, Sandor. „Literature, Myth, and Prophecy: Encountering René Girard”. W: *For René Girard. Essays in Friendship and in Truth*, red. Sandor Goodhart i in., 87–99. East Lansing: Michigan State University Press, 2009.
- Grzybowska, Elżbieta. „Płock”. *Wiadomości KAI* 44 (2018): 16.
- Hobbes, Thomas. *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*. Tłum. Czesław Znamierowski. Warszawa: Fundacja Aletheia, 2005.
- „Imagining the Other. Theo-Political Challenges in an Age of Migration”. Dostęp 24.09.2019. <https://www.uibk.ac.at/congress/imagining-the-other/#top>.
- „Kard. Krajewski o pedofilii: życzyłbym wszystkim, aby tak zajęli się tym problemem, jak Kościół”. *Wiadomości KAI* 35 (2018): 22.
- „Kirstin Breitenfellner”. Dostęp 22.01.2022, <https://www.falter.at/zeitung/autoren/kirstin-breitenfellner>.
- „Kirstin Breitenfellner”. Dostęp 22.01.2022. <https://www.kirstinbreitenfellner.at/>.
- Korusiewicz, Maria. *Geometrie kultury według René Girarda*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2015.
- Libera, Piotr. „«Do moich braci Kapłanów». List Biskupa Płockiego”. *Okólnik Kurii Diecezjalnej Płockiej* 8(2019): 45–50.
- „List papieża Franciszka do ludu Bożego”. *Wiadomości KAI* 35 (2018): 20–21.
- „Nowa ewangelizacja wymaga nowego języka, nowych form i nowego zapału. Rozmowa z biskupem elbląskim Jackiem Jezierskim”. *Wiadomości KAI* 31–32 (2014): 13–16.
- „Piętnaście chorób kurii”. *Wiadomości KAI* 1 (2015): 18–19.

- Pos, Sonja. „The Way to More Insight and Personal Freedom”. W: *For René Girard. Essays in Friendship and in Truth*, red. Sandor Goodhart i in., 139–145. East Lansing: Michigan State University Press, 2009.
- Reineke, Martha. „Sacrifice and Sexual Difference: Insights and Challenges in the Work of René Girard”. W: *For René Girard. Essays in Friendship and in Truth*, red. Sandor Goodhart i in., 247–258. East Lansing: Michigan State University Press, 2009.
- Romejko, Adam. „Dramat zbawienia – Raymunda Schwagera teologiczna recepcja i transformacja teorii mimetycznej”. *Studia Gdańskie* 21(2007): 173–193.
- Romejko, Adam. „‘Lecz ja wiem: Wybawca mój żyje’ (Hi 19,25). Idea ofiary w myśli René Girarda”. *Studia Gdańskie* 21 (2007): 59–77.
- „«Serce bez granic» dla dr Heleny Pyz – misjonarki z Indii”. *Wiadomości KAI* 22 (2015): 4.
- Wesołowski, Waldemar. „Legnica”. *Wiadomości KAI* 19 (2015): 18.

TEORIA MIMETYCZNA Z PERSPEKTYWY TEOLOGII FUNDAMENTALNEJ

Streszczenie

Zajmujący się teologią fundamentalną mają zasadniczo dwa cele do realizacji – obrona chrześcijaństwa (apologia) oraz wejście w dialog ze znajdującymi się na marginesie chrześcijaństwa lub poza nim osobami, które mają otwarte serca i umysły. W realizacji powyższych zadań przydatna jest teoria mimetyczna, którą wypracował francusko-amerykański literaturoznawca i antropolog René Girard (1923–2015). Girard, wychodząc od człowieka jako istoty naśladowującej, wskazuje na negatywną *mimesis*, która wiedzie do rywalizacji i konfliktu. W skrajnych przypadkach, gdy nie ma instytucjonalnego mechanizmu prewencji, kryzys mimetyczny mógł skutkować całkowitą destrukcją społeczną. Girard wskazuje, że wyjściem z zagrożenia jest naśladowanie jednostkowej agresji, które prowadzi do kolektywnej przemocy, jednoczącej w niej uczestniczących. Doświadczenie przejścia od chaosu do pokoju jest później powtarzane w ramach rytuału ofiarniczego. Istotne znaczenie ma nieznanostwo, na czym faktycznie polega mechanizm kozła ofiarnego, który stanowi podstawę ładu religijnego i politycznego. Girard optymistycznie wskazuje, że dzięki odkryciu prawdy o mechanizmie kozła ofiarnego, traci on moc. Dokonało się to w pełni w przestrzeni biblijnej, przede wszystkim dzięki Jezusowi Chrystusowi. Problemem jest to, że ludzie nie chcieli i nadal nie chcą prawdy o mechanizmie kozła ofiarnego. Jest on dla nich atrakcyjny, gdyż sprawnie transformuje wrogość w przyjaźń, a koszty są niewielkie – zawsze znajdzie się ktoś do poświęcenia. Powyższa sytuacja nie jest typowa dla „kultur barbarzyńskich”. Także w dzisiejszym świecie zachodnim, co zauważa wiedeńska dziennikarka Kirstin Breitenfellner, przede wszystkim w przestrzeni medialnej, ofiara jest czymś społecznie użytecznym, a co za tym idzie – pożądanym.

Słowa kluczowe: Breitenfellner; chrześcijaństwo; Girard; papiestwo; teologia fundamentalna; teoria mimetyczna

THE MIMETIC THEORY FROM THE PERSPECTIVE
OF FUNDAMENTAL THEOLOGY

S u m m a r y

The practitioners of fundamental theology have essentially two goals to achieve – defending Christianity (apology) and entering into dialogue with those on the margins or outside of Christianity who have open hearts and minds. In the implementation of the above tasks, the mimetic theory developed by the French-American literary scholar and anthropologist René Girard (1923–2015) is useful. Girard, starting from man as an imitator, points to a negative mimesis that leads to competition and conflict. In extreme cases, where there is no institutional preventive mechanism, the mimetic crisis could result in complete social destruction. Girard points out that the way out of the threat is to imitate individual aggression, which leads to collective violence that unites the participants in it. The experience of transition from chaos to peace is later repeated as part of the sacrificial ritual. It is important not to know what the scapegoat mechanism, which is the basis of the religious and political order, actually consists of. Girard optimistically points out that thanks to the discovery of the truth about the scapegoat mechanism, it is losing power. It happened fully in the biblical space, mainly thanks to Jesus Christ. The problem is that people did not want and still do not want the truth about the scapegoat mechanism. It is attractive to them because it efficiently transforms hostility into friendship, and the costs are small – there will always be someone to sacrifice. The above situation is not typical of ‘barbarian cultures’. Also in today’s Western world, as the Viennese journalist Kirstin Breitenfellner points out, especially in the media space, the victim is something socially useful, and hence desirable.

Keywords: Breitenfellner; Christianity; Girard; papacy; fundamental theology; mimetic theory